

ציונות יהדות מוקרטיה לדרך

"וַיֵּצְאוּ יוֹסֵף וַיְמַלְאוּ אֶת כְּלֵיהֶם... וְלָתֵת לָהֶם צִידָה לְדַרְךָ וַיַּעַשׂ לָהֶם כֵּן..."

בראשית מב, 25

חנוכה: מזכיק לאוכה

חזונו של חג

רציונאל:

חג החנוכה מציין את יום שחרורו של בית המקדש מידי היוונים, בכ"ה בכסלו בשנת 167 לפני הספירה, בימי מרד המכבים. אף שהמרד לא נגמר עם שחרור בית המקדש, והלחימה בארץ נמשכה עוד כ-20 שנים נוספות, נקבע יום שחרור המקדש כמועד תחילתו של החג, לדורות.

התפתחותו וגלגולו של חג החנוכה מדגישים שתי תפיסות מרכזיות ביהדות, למן תקופת המקרא ועד ימינו: תפיסה הרואה במשולש - ארץ ישראל, עם ישראל, תורת ישראל - משולש חיוני לקיומו של עם ישראל, ומנגד, תפיסה הרואה בעם ישראל, בתורת ישראל ובאלוהי ישראל - מרכיבים יחידים ובלעדיים החיוניים לקיומו של עם ישראל.

התפיסה הראשונה היא תפיסה לאומית טבעית, הקושרת את האומה לטריטוריה ולתרבות. התפיסה השנייה היא אנטי-טריטוריאלית, תפיסה שמנתקת את עם ישראל מהטריטוריה הארצית ומעבירה אותו לטריטוריה רוחנית, על-היסטורית.

הטקסטים בגיליון "חנוכה: גלגולו של חג" מבטאים את המתח שבין שתי תפיסות אלה.

מטרות:

- להכיר טקסטים מארון הספרים היהודי ומתרבויות העולם;
- להכיר את הנרטיב של חג החנוכה במהלך הדורות;
- לזהות ערכים ורעיונות העומדים בבסיסו של החג;
- להכיר שתי תפיסות בנוגע למקומו ולתפקידו של עם ישראל;
- לטפח יכולת השוואה בין טקסטים, יכולת הסקת מסקנות ויכולת נקיטת עמדה מבוססת;
- לטפח חשיבה ביקורתית בדיון בסוגיות ערכיות.

הצעות לדגשים בדיון הכיתתי:

שני הטקסטים הראשונים בגיליון הם טקסטים המייצגים את הזרם הטריטוריאלי ביהדות.

ספר מקבים א' מעלה על נס את מלחמת המכבים לעצמאות ולריבונות דתית, ומסביר את החג המוכר לנו, כחג חנוכה הבית, לאחר שחרורו מידי היוונים והמתיוונים. חג החנוכה הראשון, על פי טקסט זה, נחגג בעולות, בזבחים ובשמחה רבה, ונקבע לדורות כימים של שמחה וגיל. ראוי לציין בפני התלמידים, שספר חשמונאים א' נכתב כנראה בתקופת המרד, או סמוך לתקופת המרד, ולברר אתם את המהימנות ההיסטורית של המסמך.

ספר מקבים ב' נכתב באלכסנדריה, כמאה שנים או יותר לאחר המרד. חוקרים סבורים כי לפני הכותב, יאסון מקירני (שמו, והעובדה שכתב יוונית - מעידים על התערות בתרבות ההלניסטית) עמדו שני מקורות היסטוריים: ספר חשמונאים א' ועוד מקור בלתי ידוע.

לפי דבריו, חג החנוכה במקור היה חג סוכות דחוי: המכבים, באותה השנה, לא יכלו לחגוג את חג הסוכות (7 ימים+שמיני עצרת) בשל המלחמה, ולכן כשחררו את בית המקדש, חגגו את חג הסוכות.

ייתכן שבדבריו, הכותב מרמז על חנוכה הבית הראשון. שלמה המלך חנך את בית המקדש הראשון בחג הסוכות, שהיה חג עלייה לרגל, והמכבים חנכו את בית המקדש השני בחג סוכות "דחוי", כדי לתת תוקף לחג חדש בן שמונה ימים - חג החנוכה.

הערה:

השימוש בטקסט על חנוכה הבית בתקופת שלמה נתון לשיקול דעתו של המורה.

המקור השלישי, **תלמוד בבלי, עבודה זרה ח', ע"ב**, נכתב כ-600 שנים לאחר המאורעות (התלמוד הבבלי נחתם ב-500 לספירה, לערך). עם ישראל, לאחר חורבן בית המקדש יושב בגולה, ורואה שהעמים מסביבו חוגגים חג אור, הדומה לחג החנוכה, בתחילתו של החורף, סמוך או בזמנו של חג החנוכה. חכמי התלמוד ניסו לענות על השאלה המתבקשת, שבוודאי שאלו היהודים בגולה: כיצד ייתכן שאנחנו, היהודים, חוגגים אותו החג שחוגגים עובדי האלילים? (ראה גיליון נוסף: בכל יום ובכל שעה חייב אדם לקרוא: "יהי אור! יהי אור!" - על חנוכה ועל האור - מבוא)

מקור זה מדגיש את האוניברסאליות של חג האור בייחסו את החג לאדם הראשון, שהוא אביה של האנושות, ולכן של כל התרבויות; אך מצוין גם את הייחודיות של חג האור שלנו: "הוא [האדם הראשון, שהיהודים הם ממשיכי דרכו] קבעם לשם שמים, והם [עובדי האלילים] קבעום לשם עבודת כוכבים".

ראוי לבחון עם התלמידים את העובדות הבאות: בסיפור זה אין ולו רמז אחד לסיפור המכבים, או לסיפור הניצחון במלחמת "העצמאות" של החשמונאים. כל הסיפור עוסק בהיבט הרוחני-דתי של החג, בייחודו הרוחני של עם ישראל ובמשמעות הרוחנית של האור. כדאי לשאול את התלמידים מדוע, לדעתם, סיפור הגבורה של המכבים נעדר מסיפור החנוכה של חז"ל.

המקור הרביעי, **תלמוד בבלי, שבת כ"א ע"ב**, יוצא מנקודת הנחה שהעם "זוכר" את סיפור הגבורה של המכבים, ושאי אפשר להעלים סיפור זה לחלוטין. אבל במקום לעסוק בגבורת המכבים, מוסיפים האמוראים מימד חדש, שלא הופיע אף באחד מן המקורות הקודמים, והוא מימד הנס, ההתערבות האלוהית בהיסטוריה: נס פך השמן.

על פי חוקרים והיסטוריונים, חז"ל מנסים "להרדים" את הרגש הלאומי, שבאותה התקופה מסכן את היהדות ואת הישרדותה, ומחזקים את הרגש הדתי-רוחני: את הנס.

טקסט זה משקף את התפיסה האנטי-טריטוריאלית, זאת המאמינה כי הישרדות העם היהודי בגולה אפשרית רק בזכות הדבקות בתורה ובאלוהי ישראל. הרגש הלאומי; הגעגועים המעשיים לארץ ישראל, לעצמאות ולריבונות - הם סכנה ממשית, שיש להיזהר ממנה.

במשך 2000 שנות גלות, האירוע המרכזי של חג החנוכה היה נס פך השמן. יהודים התכוונו בכל לבם לנס כזה, כאשר הדליקו נרות חנוכה והתפללו "על הנסים"... עד התחייה הלאומיות והציונות.

ביאליק, בטקסט המצוטט בגיליון, אומר: "...תבוא גאולה לכל אלה, אשר בקפלים את הספר [התנ"ך] תחת ראשם, בזמן שהיו חולמים מתוך השעבוד חלומות חולניים על הגאולה והתגעגעו לתחייה ולארץ מולדת...". ומתייחס לסיפור הנס כ"חלומות חולניים".

התנועה הציונית, שקמה מתוך מרד בגלות ובגלותיות, החזירה למרכז הזירה את דמותו של המכבי: את דמות הלוחם עז הנפש, הגיבור, זה שאינו נכנע ואינו מוותר, עד הניצחון.

להלן קטעים נבחרים ממאמרים שיסבירו את "המרד ונס פך השמן" בתנועה הציונית:

חנוכה של ימינו כחג פלורליסטי / דן פרת

...חג החנוכה הפך במאה העשרים לחג מרכזי, ובמובנים מסוימים לחג החשוב ביותר מבחינה אידיאולוגית. כיצד הפך מועד שאינו מוגדר כיום טוב, שכלל אינו מוזכר בתנ"ך, שגיבוריו אינם אהובים במיוחד על המסורת היהודית לדורותיה, לעוגן המרכזי של חגי השנה?

אחת האחריות למהפך ביחס לחנוכה היא התנועה הציונית, שבמשימה לבנות יהודי חדש, גאה, לוחם ושורשי, השתמשה בסיפורי מלחמות המכבים כחומר בבניית המיתוס של הצבר, או המאצ'ו הישראלי החדש... ייסוד אגודת הספורט "מכבי", ארגון מכביות בין-לאומיות, מרוצי לפיד, ייסוד תנועת נוער על שם המכבים, כל אלה תרמו להעצמת המיתוס הצבאי והגופני שיצר את המשוואה המכבים = ציונים...

...המסתובב בשכונות חרדיות בארץ ובעולם ימצא כי סיפור המכבים אינו חלק מרכזי מסיפור החג הידוע להם. המאבק הצבאי אינו בסדר העדיפויות האידיאולוגי של קבוצה זו... וחנוכה נחגג כזיכרון לנס פך השמן המוזכר בתלמוד. הקונטקסט ההיסטורי של אותו הנס, מה קרה לפניו או אחריו, אינו מובלט או מטופל...

"מכד קטן ועד אנו נושאים לפידים" / יהודה שרון

...הציונות הייתה זקוקה למיתוסים על מנת לפלס את דרכה, ומה טוב יותר מסיפור מופלא של עם שבכוחו הדל (מעטים מול רבים) פרק מעליו את עולה הנוקשה של מלכות יוון הרשעה, והקים לעצמו ממלכה עצמאית? כמעט כל המרכיבים של הסיפור מתאימים לאתוס החדש של ראשית הציונות המעשית... הסיפור נחוץ על מנת להכשיר את הלבבות לקראת המאבק בבריטים.

מומלץ לבחון עם התלמידים תפיסות אלה, במהלך לימוד הטקסטים המופיעים בגיליון, ולשאול: האם החברה הישראלית/יהודית עדיין זקוקה למיתוס המכבים? האם לא נחוץ לנו שוב סיפור "הנס"?

כמו כן, מומלץ להדגיש כי כל דור פירש את החג על פי צרכיו הגשמיים והרוחניים, ולשאול: איזו משמעות ראוי שניתן אנו, בדורנו, לחג החנוכה?

אנוכה: מדריך למורה

כל יום וכל שנה אנוכי אקרא: "יהי אור! יהי אור!"

אנוכה ואל האור

רציונאל:

משחר האנושות מתמודד האדם עם פחד קמאי מן החושך. הפחד מן החושך, והגירוש הסמלי שלו, הם הציר המרכזי לכל הטקסטים המוכרים בתרבויות העולם המיוצגים בחגי האור.

המאבק בין האור לבין החושך קיבל בתרבויות למיניהן ייצוגים סמליים: האור הוא הטוב, הנעלה, הרוחני, היפה; והחושך הוא הרוע, היצר, הפחד והלא נודע.

האור מסמל את התבונה, את האומץ, את יכולת הנתינה ואת התרומה לחברה, והחושך מסמל את היפוכה של התבונה.

בגיליון זה נכללים טקסטים המבררים את מהות החושך ואת מהות האור, ואת המאבק ביניהם.

מטרות:

- להכיר טקסטים מארון הספרים היהודי ומתרבויות העולם;
- לזהות ערכים ורעיונות המתייחסים לאור ולחושך;
- לטפח יכולת השוואה בין טקסטים, יכולת הסקת מסקנות ויכולת נקיטת עמדה מבוססת;
- לטפח כישורי עבודה בצוות ושיח עמיתים סביב טקסטים;
- לטפח חשיבה ביקורתית בדיון בסוגיות ערכיות.

הצעות לדרכי הוראה/למידה:

א. **מבוא על חגי אור בתרבויות העולם:** ראוי להציג את חג החנוכה גם מהיבט האוניברסאלי שלו, כחג האור. במבוא תמצאו הסברים פסיכולוגיים, חברתיים וערכיים בנוגע לאור, לפחד מן החשכה ולצורך לגבור עליה.

קריאה ודיון בטקסט אמורים לחדד את המודעות של התלמידים לכך, שחלק מחגי ישראל עוסקים בערכים ובצרכים רוחניים כלל-אנושיים, תוך פרשנות ייחודית.

ב. **השיר בקצה האור:** מומלץ להשמיעו בכיתה. סביר להניח שרוב התלמידים אינם מכירים אותו. השיר משמש פתיחה לביור הערכים המיוצגים באור, מתוך עולמו של התלמיד.

זהו שיר אהבה של איש לאהובתו, או של אב לבתו, המעלה פחדים מן הבלתי נודע, ממלחמת האור והחושך בחיי היום-יום, ויש בו גם מן המאבק בין האמונה האופטימית למציאות הפסימית.

השאלות בנוגע לשיר מאפשרות לתלמיד להתייחס למאבק זה כמאבק רלוונטי לחייו, ומזמינות אותו לפרש את האור ואת הצל, על פי התנסותו ומתוך עולמו.

ג. **בראשית א' 14, 19:** סיפור בריאת העולם מעלה כמה נקודות למחשבה:

1. האור נוצר מתוך החושך: "...וְחָשֶׁךְ עַל-פְּנֵי תְהוֹם... וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אֹר...". כלומר, החושך הוא המהות הבסיסית, הראשונית, התשתית לבריאת האור. לכך יש משמעויות מוסריות וערכיות בנוגע לתפקיד האור בעולם.

2. המהות של האור הראשוני, האור שנוצר ביום הראשון, היא מהות רוחנית. בכך שונה אור זה מן האור שנברא ביום הרביעי עם בריאת המאורות.

רצוי לברר עם התלמידים פרשנויות אפשריות לשתי התייחסויות אלה.

- ד. **עץ חיים, שער א', ענף ב'**: במקור זה נכללת פרשנות אפשרית אחת למהות האור הראשוני: "אור אין-סוף". זוהי פרשנות מיסטית, שמרמזת על הכיסופים האנושיים למהות רוחנית מופשטת.
- ה. **בראשית רבה ג'**: ויכוח בין חכמים בפירוש הסתירה אשר בבראשית א' 14. במרכז הוויכוח משל: מלך שבונה לבנו ארמון - האם כדי לבנות את הארמון הוא צריך אור? או - האם האור נועד לקשט את הארמון? כדאי לאפשר לתלמידים לצדד בעמדה זו או אחרת, תוך הבעת דעה מנומקת.
- ו. **מסכת חגיגה ב', בראשית רבה ג'**: במקור זה מיוחסת היעלמותו של האור הקדמוני להתנהגות האדם. חשוב להשתמש בטקסט זה ולהביאו לדין עקרוני: מהי אחריותו של האדם בהגברת האור או החושך בעולם? אילו מעשים אנושיים מגבירים אור, ואילו מעשים מגבירים את החושך?
- ז. קטע מתוך **כל כתבי אשר ברש** מתייחס לשתי השאלות שהעלינו במפגש עם בראשית א': החושך הוא החומר הקדמוני, הקודם לאור; הוא התשתית הרוחנית הקיימת בחומר. תפקידו של האדם להשתתף בבריאה כל יום, ולקרוא "יהי אור!" בדיון כדאי לבקש מן התלמידים להביא דוגמאות לקריאת "יהי אור!"
- ח. קטע מתוך **כתבי מיכה יוסף ברדיצ'בסקי**. ברדיצ'בסקי מוסיף מימד חדש לדין הערכי באור ובחושך, ברוח התורה הפסיכואנליטית מבית מדרשו של יונג: המאבק בין הטוב לרע, בין החטא לתשובה, בין האור לצל - הוא אנרגיית החיים. בלי המאבק בין שני הקטבים לא ייתכנו חיים, לא תיתכן אנרגיה.
- ט. קטע מתוך **ליקוטי שיחות, אדמו"ר מהרי"צ**. האדמו"ר החב"דניק מושפע, בלי ספק, אף הוא מהתפיסות על ההפכים היוצרים אנרגיה - היין והיאנג, ולדעתו, דווקא בריאת האור מתוך היפוכו היא בעלת המשמעות הגדולה ביותר. ניתן להביא לדין דוגמאות מהחיים: באילו מקרים, האור שבא מן החושך הוא אור "נפלא יותר"?
- י. הקטע מדברי **הרב קוק** עוסק באור הפנימי המצוי באדם, וביכולתו לתרום לאנושות ולאור בעולם. קטע זה צריך להוביל את הדין לנקודות האור הקיימות בנו כבני אדם, ולתרומת הפרט למען הכלל.
- יא. **היגדים על האור**: ניתן להביא היגדים נוספים, או לבקש מן התלמידים לחפש היגדים וביטויים של אור. המעוניינים להרחיב מוזמנים להוסיף טקסטים מתרבויות העולם, העוסקים באור ובחושך, ולהדגיש את האוניברסאליות של העיסוק באור ובחושך.
- בעקבות הלמידה מומלץ לאפשר לתלמידים להביע באופן יצירתי את עמדתם ביחס להיבט מסוים, או לכמה היבטים, של האור.

אנוכיה: מזכיק אמורה

מקומן של גבולות יהודיים וישראלים המבדלים בין ישראל לארצות השכנות

רציונאל:

גיליון זה מאורגן על הציר "פרטיקולאריות מול אוניברסאליות": התנגשות ערכית בין הצורך לשמור על תרבות לאומית ייחודית לבין היתרון של השפעות תרבותיות זרות, וההפריה התרבותית הנוצרת ממפגש ביניהם.

דילמה זו ליוותה את עם ישראל לאורך כל ההיסטוריה שלו. בתקופת המקרא אנו עדים להשפעת תרבות בבל ותרבות מצרים על הספרות, על המחשבה, על השפה, על החוקים ועל תפיסת העולם.

בתקופה ההלניסטית, הדילמה בולטת במיוחד: מצד אחד, מרד המכבים נגד התרבות היוונית המפתה ונגד המתיוונים; מנגד אנו עדים לאימוץ סממנים תרבותיים רבים מהתרבות היוונית כגון: שפה, מנהגים ותרבות פנאי. צאצאי החשמונאים עצמם אימצו שמות יווניים ומנהגים יווניים: ידוע על חכמים שהלכו לתיאטראות הלניסטיים, שרחצו בבתי מרחץ שבהם פסל אפרודיטי, כך גם מילים רבות מהשפה היוונית חדרו לשפה העברית. גם בימינו הדילמה מעסיקה אותנו: התרבות ה"עברית" לעומת התרבות האמריקנית המפתה, ותרבויות זרות אחרות, החודרות לכל תחום בחיינו ובתרבותנו: שימוש במילים, בשמות, במוזיקה, בטלוויזיה, בסרטים וכיו"ב.

מטרות:

- להכיר טקסטים מארון הספרים היהודי;
- להעלות למודעות התלמידים את הדילמה: התבדלות לעומת השתלבות תרבותית;
- לטפח יכולת השוואה, יכולת הסקת מסקנות ויכולת נקיטת עמדה. לשקול את היתרונות והחסרונות בכל עמדה, ולסרטט גבולות אישיים: עד היכן ראוי לתת להשפעות תרבותיות זרות לקבוע את זהותנו כיהודים וכישראלים;
- לטפח כישורי עבודה בצוות ושיח עמיתים סביב טקסטים;
- לטפח חשיבה ביקורתית בדיון בסוגיות ערכיות.

המלצות לדרכי הוראה/למידה

הפתיחה לדיון תעשה באמצעות השיר "אמריקה" של חוה אלברשטיין. בעקבות השמעת השיר נציין, עם התלמידים, את היתרונות ואת החסרונות שבאימוץ התרבות האמריקנית. הנושא אקטואלי וניתן להביא דוגמאות מעולמם של התלמידים, בירור מעמיק של השאלות האקטואליות יאפשר הבנה של הסוגיות שאתן התמודדו חז"ל בקטעי המקורות הבאים.

בקריאה ובדיון במקורות חז"ל, יש להדגיש את העובדה כי החכמים הבינו שלא ניתן לעמוד כ'חומה בצורה' מול יופייה של חוכמת יוון. עם זאת, הם מציבים סייגים וגבולות להשפעות התרבות היוונית.

בסיכום הפעילות מומלץ לחזור לאקטואליה, ולהציב בפני התלמידים אתגר: הצבת גבולות וסייגים להשפעת התרבות האמריקנית על זהותנו ותרבותנו היהודית-ישראלית.

מאת: אביב רובין, חוקרת ומוציאה לאור, www.ynet.com

עמוד המאה למחשבה ומחשבות ישראל [שנתון]